

Moralske landskap i utmarka

Frode Flemsæter

Vi ser en økende grad av diversifisering i bruken og verdsettingen av utmarka, og spørsmål om hvem som har tilgang til eller rett til å utnytte utmarksressursene på nye vis melder seg. Norsk senter for bygdeforskning har studert verdsetting av utmarksressurser gjennom to forskningsprosjekter; ett på Dovrefjell der vi har sett på forholdet mellom villrein, ferdsel og lokalsamfunn og ett i utmarksområder med sørsamisk reindrift. Denne artikkelen viser hvordan aktørers oppfatninger av rett og galt i utmarka påvirker og påvirkes av landskapet.

Abstract

This article explores the relationships between morality and landscape in the struggles over use and management of the Norwegian outfields. The outfields are appreciated and valued by different stakeholder groups and has a range of uses, purposes and meanings, regarding natural, cultural, symbolic as well as economic resources. The article is based on studies of two areas: (1) The Dovrefjell area which has both high recreational value, locally and nationally, and is an area of great environmental significance – in particular as a vital habitat for wild reindeer and (2) The South-Sámi areas in Mid-Norway which has seen many debates and conflicts between the South-Sámi reindeer herding and other stakeholders' urge to develop new and alternative sources of income based on the resources in the outfields. The article demonstrates how different stakeholders mobilise different moralities in the outfields, and uses the concept of moral landscapes to address these relationships between moral assessments and the landscapes of the outfields. It concerns how landscapes both shape and reflect moral values. The outfields both shape and reflect different moralities, and these relationships play a profound role in different stakeholders' assessments of use and management of the outfields.

Keywords: Landscape, morality, outfields, land rights, Dovrefjell, South Sámis, reindeer

1 Innledning

Utmarka ser ut til å få stadig økt oppmerksomhet – fra grunneiere som vil utnytte den til nye næringsformål, fra miljøvernere som ser viktige verneverdier, fra eiendomsutviklere som vil bygge ut turistdestinasjoner, fra store og små energiprodusenter som vil utnytte vann og vind, fra stadig flere hytteeiere og fra alle de som vil fortsette å bruke utmarka som før, enten det er til næring eller fritid. Vi kan observere en klar trend som går mot en diversifisert, og i enkelte områder intensivert, bruk av ulike utmarksressurser (Flemsæter et al., 2013, Flø, 2013). Men hva som er «rett», og hva som er «galt» i utmarka, det er det delte meninger om.

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flelsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

Tradisjonelt har den økonomiske utnyttelsen av utmarksressursene vært knyttet til primærnæringer eller råvareindustri, og det såkalt tradisjonelle friluftslivet kan vel sies å ha hatt hegemoniet når det gjelder den ikke-økonomiske bruken av utmarka. Med modernisering, rasjonalisering, strukturendringer og stadig fallende inntekter i landbruket har betydningen av konvensjonell primærproduksjon gått ned, men myndighetene har oppmuntret til at dette skal kompenseres med nye typer næringsutvikling der en tar hele landbrukseiendommen i bruk, gjennom næringsutvikling i utmark, turismeutvikling og kommersialisering av det som også kan sees som fellesgoder. Sammen med Fjellteksten, ulike verdiskapingsprogram og den økonomiske veksten som også gjenspeiles i veksten i hyttemarkedet, føyer dette seg inn i en samfunnsutvikling der bygdene og utmarka i økende grad er rekreasjons- og opplevelsesleverandør (Flelsaeter et al., 2013). Slik sett er landbruket og distriktene godt på vei over i tertiærnæringene. Vi har med denne utviklingen fått en dynamikk i den rurale økonomien der lokale ressurser og lokal ressursutnyttelse i økende grad har blitt relatert til nasjonale og globale trender når det gjelder konsum av materielle og ikke-materielle ressurser (Halfacree, 2007, Marini & Mooney, 2006, Perkins, 2006, Flø, 2013), der lokale maktstrukturer og sosiale hierarki blir satt i spill (Frisvoll, 2012). Parallelt ser vi en lignende diversifisering innenfor den rekreasjonsbaserte utnyttelsen av utmarksressursene, der stadige nye kombinasjonsmuligheter mellom folk, praksiser og steder gjør at etablerte bruksmønstre blir utfordret (Flelsaeter et al., 2011).

Med mange ulike interesser skapes det fort spenninger i forhold til bruk, rettigheter og eierskap, og disse spenningene oppstår gjerne når etablerte praksiser i utmarka blir utfordret av nye måter å forvalte eller utnytte naturressursene på. Når formålet med bruken av en ressurs endres vil både de formelle og uformelle eiendoms- og rettighetsforholdene bli satt i spill (Macpherson, 1978), og vi tvinges gjerne til å tenke etter hva formålet med de ulike bruks- og eiendomsrettigheter faktisk er, og følgelig ta stilling til verdien av de ulike formålene. At ulike ressurser blir re- og devaluert i takt med øvrige samfunnsendringer er selvsagt ikke noe nytt. Dette er prosesser som har pågått, pågår og som alltid vil pågå. Men det er også disse prosessene som til enhver tid setter premissene for de normer og regler som styrer ressursbruken, enten de er formalisert eller ikke, og normene og reglene konstitueres som følge av hva de som har makt til å definere disse oppfatter som *rett* eller *galt*. Moralske vurderinger av hva som er rett eller galt, passende eller upassende, rettferdig eller urettferdig, spiller her derfor en viktig rolle, og slike vurderinger vil variere i tid og rom, så vel som over kulturelle og sosiale skillelinjer.

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flelsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

I denne artikkelen skal vi se nærmere på forholdet mellom utmarka og moralske verdier og vurderinger. Artikkelen belyser hvordan moralske vurderinger både skaper og blir skapt av landskapet i utmarka, hvordan moral i stor grad påvirker forholdet mellom mennesker og landskap og hvordan landskapet som en konsekvens av dette blir brukt både til å hindre og muliggjøre bestemt atferd.

2 Empirisk kontekst: Revaluering av den norske utmarka

Empirisk baseres artikkelen på to gjennomførte studier av den norske utmark. Felles for begge studieområdene er at reinsdyrs behov for store sammenhengende beitearealer møter rettighetshavere og andre brukeres interesser for å bruke og utnytte de samme områdene – i det ene området villrein og i det andre tamrein. Hva som til enhver tid er og har vært «rett» bruk henger nøye sammen med hvem som blir og har blitt bevilget rettigheter til eller i et område, som igjen henger sammen med den øvrige samfunnskonteksten og de dominerende moralske oppfatningene.

2.1 Dovrefjell

Den ene studien er fra Dovrefjell der Norsk senter for bygdeforskning har gjennomført et tverrfaglig forskningsprosjekt i samarbeid med Norsk institutt for naturforskning (NINA), der vi blant annet har sett på hvordan landskapet har blitt re- og devaluert gjennom historien, og hvordan verdivurderinger gjennom ulike tider, fram til i dag, har påvirket utviklingen av landskapet og vice versa. Dovrefjell har en unik posisjon både på bakgrunn av sine naturressurser, sin beliggenhet og sin kulturelle og symbolske betydning. Dovrefjell har fungert som både barriere og ferdselsåre mellom nord og sør, øst og vest, og på Dovrefjell finnes spor etter mennesker som er nærmere 9000 år gamle. Dovrefjell har en flora og fauna som utgjør det mest intakte fjelløkosystemet i Norge, og som landet gjennom internasjonale avtaler har forpliktet seg til å ta vare på. Dovrefjell et godt eksempel på ulike syn på bruk og vern, fordi så mange ulike aktører og argumenter er representert gjennom en langt tidsrom (Daugstad et al., 2006, Strand et al., 2013). Endringene i bruken av området har vært dramatiske og åpnet opp for helt nye muligheter for bruk og ikke minst fortolkninger av hva som er «rett bruk» av området både prinsipielt og praktisk, på lokalt og nasjonalt nivå. Dette har ikke minst blitt aktualisert de siste årene gjennom nedleggelsen av Hjerkinns skytefelt og den påfølgende naturrestaureringen av området, samt den fornyede interessen Dovrefjell har fått fra reiselivet gjennom Den norske turistforenings (DNT) gjenåpning av turisthytta Snøheim og åpningen av utsiktsbygget Viewpoint Snøhetta på Tverrfjellet. I sentrum for mange av vurderingene på Dovrefjell finner vi den 14 kilometer lange Snøheimvegen fra Hjerkinns og inn til Snøheim.

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flelsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

Utgangspunktet for studien på Dovrefjell har vært at dette er et sentralt leveområde for villreinen, og at villreinens leveområder blir utfordret av til dels ny eller fornyet bruk av området, med særlig fokus på bruken av Snøheimvegen etter at Snøheim turisthytte ble bestemt gjenåpnet (Flemsæter et al., 2013, Strand et al., 2013). Denne artikkelen baserer seg på Norsk senter for bygdeforskning sin del av studien, der 32 strategisk utvalgte informanter er intervjuet og det er gjennomført analyser av offentlige dokumenter som arealplaner, vernebestemmelser, stortingsmeldinger og -debatter.

2.2 Sør-samisk reindrift i møte med kommodifiseringen av utmarka

Den andre studien har også reinen som en viktig komponent, men her er det tamreindrift i de sørsamiske områdene som er utgangspunktet. Her har vi sett på hvordan ny næringsutvikling i utmarka har utfordret forholdet mellom tamreindriftas etablerte bruksrettigheter og grunneiernes muligheter til å ta i bruk utmarkseiendommene til nye formål. Midt-Norge har betydelige områder med samisk tamreindrift, og problematikken rundt press på utmarksressursene i de sørsamiske områdene har vært tydelig framme i det offentlige ordskiftet de senere årene. Sør-Samene er en minoritet blant den samiske befolkningen i Norge, og skiller seg fra den nordsamiske befolkningen både språklig og geografisk. Det sørsamiske området strekker seg fra Saltfjellet i nord til Rendalen i sør, men selv om det er et stort område er den sørsamiske befolkningen liten, som gjør at både språket og den øvrige sørsamiske kulturen er under press. I likhet med i de øvrige samiske områdene er reindrifta både en viktig næring og kulturbærer. Men mens reindrifta er en dominerende aktivitet i de nordsamiske utmarksområdene, er det relativt få reindriftsutøvere i de sørsamiske områdene. Men reindrifta er like fullt arealkrevende, og med det øvrige landbruket under sterkt press er spenningen rundt arealbruken i utmarka til dels betydelig. Utfordringene og arealkonfliktene er i stor grad knyttet til ruralt entreprenørskap og næringsutvikling i utmark. Vi ser at kommodifiseringen av utmarka i disse områdene utfordrer etablerte eiendomspraksiser, og forholdet mellom grunneierrett og bruksretter opparbeidet gjennom historisk bruk blir satt i spill. Konfliktene blir ofte et spørsmål om pareto-optimalitet, altså om man i bestemte områder har en situasjon der en part ikke kan utnytte ressursene bedre uten at dette går utover noen andre. Vi har analysert hvordan endret bruk av utmarka i sørsamiske områder utfordrer etablerte eiendomspraksiser blant reineiere, bønder og andre grunneiere, samt myndigheter, og hvordan disse utfordringene påvirker videre arealbruk og arealbrukskonflikter. De økonomiske rammebetingelsene for henholdsvis reindriftnæringa og jordbruket har endret seg de siste tiårene. Vi har sett på utfordringene og konfliktene knyttet til reindriftnæringa i Midt-Norge i forhold til strukturelle endringer og endrede rammebetingelser for landbruksnæringene som helhet, og hvordan dette har påvirket arealbruken i utmarka. Dette

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flelsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

inkluderer forholdet mellom samfunnsoppdragene til henholdsvis reindriftsnæringa og jordbruket, og hvordan dette påvirker normer og praksis.

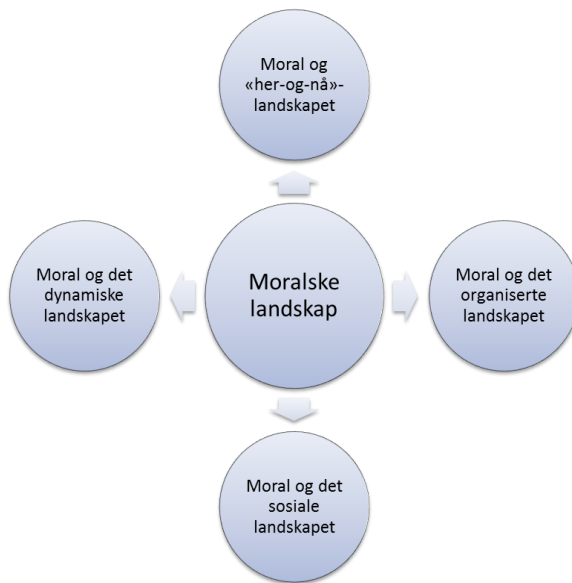
Grunnlaget for analysene gjort i dette prosjektet er 22 kvalitative intervjuer med ulike aktører innenfor dette problemkomplekset, der alle har vært representanter for organisasjoner – enten offentlig forvaltning, nærings- eller interesseorganisasjoner. I tillegg har vi gått gjennom en rekke politiske dokumenter med betydning for feltet.

3 Moralske landskap

I begge prosjektene nevnt ovenfor har forholdet mellom moralske vurderinger av rett og galt og utmarkslandskapet på ulike vis kommet tydelig frem. Det har derfor vært naturlig å se disse funnene i sammenheng, og presentere og diskutere deler av dette datamaterialet i lys av begrepet «moralske landskap». Moralske vurderinger og landskapet er i gjensidig påvirkning, både gjennom hvordan landskap former oppfatninger om rett og galt, passende og upassende, naturlig og unaturlig, og hvordan slike moralske oppfatninger er med og former landskapet. Begrepet «moralske landskap» er nyttig for å analysere hvordan hendelser og atferd, så vel som identiteter og materialiteter, blir vurdert i ulike landskap (Setten & Brown, 2009).

Moral forstås normalt som hvordan man mener verden bør være, hva som er passende eller upassende, rett eller galt, og hvordan dette manifesterer seg i overbevisning, handling og atferd. Moral skilles ofte fra etikk i den forstand at etikk er teorien om moral eller normer, mens moral relaterer seg mer til praktisk handling. Med landskap menes i denne artikkelen den materielle naturen slik den er sett og oppfattet av mennesker, altså som produsert i skjæringsfeltet mellom det materielle og sosiokulturelle.

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flelsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

Figur 1: Moralske landskap (Kilde: Flemsæter et al., 2013)

Setten og Brown (2009) fremhever fire overlappende tilnæringsmåter for å studere relasjoner mellom moral og landskap. I denne artikkelen oversetter og tilpasser jeg disse fire tilnæringsmåtene til den norske konteksten, og bruker dette som et analytisk rammeverk (figur 1) for å diskutere det empiriske materialet fra den norske utmarka. Dermed skal jeg i det følgende gå nærmere inn på fire måter å betrakte forholdet mellom moral og landskap i utmarka, både teoretisk og empirisk. (1) I *her-og-nå-landskapet* utgjør landskapet en statisk scene der moralske vurderinger av folk, praksiser og materialiteter blir gjort, og relaterer seg til det Setten og Brown benevner *Conduct in place*. Med denne måten å betrakte forholdet mellom folk og landskap på – som en scene med tilhørende praksiser (jf. Mitchell, 2000) – ser man på vurderingene som gjøres av hva som hører hjemme i landskapet til enhver tid (jf. Cresswell, 1996) og hvilke praksiser, identiteter og atferd som er tilpasset karakteren til bestemte landskap (e.g. Matless, 1998, 2005). På hvilket grunnlag man gjør vurderingene varierer, men man tar utgangspunkt i et øyeblikksbilde av landskapet, slik det ligger der i dag – her og nå. (2) Med moral og et *dynamisk landskap*, det Setten og Brown refererer til som *moral practice and landscape*, menes hvordan menneskers vurderinger av rett og galt er uttrykt gjennom praksis, hvordan disse praksisene igjen skaper landskapet og hvordan landskapet igjen former folks holdninger. Avgjørelser er påvirket av tidsånden – det intellektuelle, moralske eller kulturelle klimaet i en æra – der det som hørte hjemme på ett tidspunkt, kan være ansett som et fremmedelement i en annen tid. På samme måte kan man se at menneskeskapte materielle endringer gjort med et bestemt formål på et bestemt tidspunkt, kan ha stor betydning for hvordan man vurderer et område i en helt annen tidsepoke, i en helt annen samfunnsmessig kontekst.

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flemsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

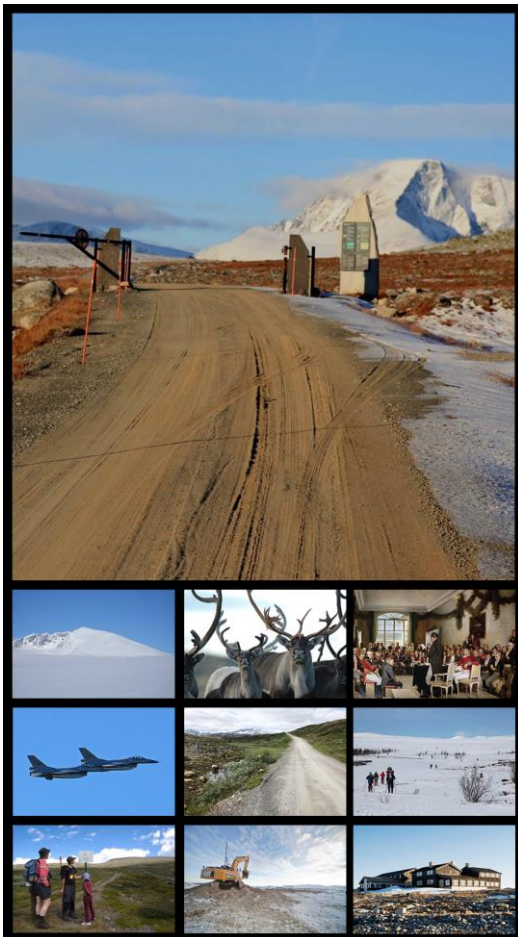
Praksiser og landskap utvikles altså i et dynamisk og gjensidig avhengighetsforhold som involverer moralske vurderinger, og hvem som til enhver tid er i posisjon til å dominere landskapsdiskursen er avgjørende for denne dynamikken (Setten, 2004). (3) *Det organiserte landskapet* er også påvirket av de rådende moralske oppfatninger av rett og galt. Landskapet som en organisert enhet (*landscape as polity*, jf. Setten og Brown) handler om hvordan landskapet blir organisert, og hvordan organiseringen baseres på et samspill mellom det fysiske landskapet, formelle institusjoner, tradisjoner og sedvane (Olwig 1996). Organisering av et bestemt avgrenset landskap, som for eksempel gjennom Fjellstyrer, eiendoms- og bruksrettighetsstrukturer, kommuneplaner og verneplaner, er et uttrykk både for hva aktørene som sitter med definisjonsmakten oppfatter som riktig og rettferdig og for at medlemmene i de respektive organisasjonene har legitim rett til å mene, uttale seg og gjerne bestemme over bruken av et landskap. Et organisert landskap kan dermed sies å være et territorium styrt av en bestemt rådende moral, og hvordan ulike grupper er representert i en slik organisering er blant annet påvirket av graden av prosessuell rettferdighet, altså muligheten for å delta i viktige beslutningsprosesser (Paavola, 2007). (4) Med et *sosialt landskap*, mener jeg landskap der moralske oppfatninger kan være med å bygge opp under og reprodusere eksisterende sosiale relasjoner, sosial identitet og maktstrukturer, og dermed også sosial ulikhet. Setten og Brown (2009) understreker at tilnærmingen til å studere moralske landskap gjennom å se på *landscape and social justice* henger nøye sammen med hvordan landskapet er organisert og hva som oppfattes å høre hjemme til enhver tid. Det er likevel grunn til å gi landskapets påvirkning på sosiale relasjoner spesiell oppmerksomhet, for som Mitchell (2003) peker på kan vi alle se og «lese» landskapet, men vi deltar i ulik grad i prosessen med å forme og kontrollere meningene som legges i landskapet. Følgelig kan landskapet «gjøre» noe med oss, gjennom å forme og reprodusere sosiale strukturer og sosial ulikhet (Panelli, 2010). Tilsvarende refleksjoner har forskere som jobber med mobilitet gjort – altså hvem har «lov» til fritt å bevege seg hvor - og det er argumentert for at rommet, eller landskapet, vi beveger oss i har et eget sett av regler som kan fremme eller hemme mobilitet (Cresswell & Merriman 2011). Oppfatninger av et landskap vil altså gjerne variere i tid og rom, og gi seg ulike utslag. Når det gjelder uoverensstemmelser over tilgang til eller bruk av utmarka er et viktig aspekt forholdet mellom hvordan landskapet er opplevd av den enkelte og hvordan det framstilles eller representeres av andre. Graden av overensstemmelse mellom hvordan et geografisk område er representert og hvordan det er opplevd av de ulike aktørene er avgjørende for i hvilken grad man kan forvente at politiske virkemiddel har troverdighet og blir vellykket (Flemsæter, 2009, Halfacree, 2007). Dermed blir det viktig, også fra et forvaltningsperspektiv, hvilke moralske oppfatninger om rett og galt, passende og upassende som til enhver tid er gjeldende i utmarka.

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flemsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

4 Moral i utmarka

4.1 Snøheimvegen

For villreinen i Dovrefjellområdet har E6/jernbanen og Aursjøutbyggingen hatt svært store konsekvenser for arealbruken, i og med at disse to aksene i praksis fungerer som absolutte barrierer for villreinen opprinnelige sesongtrekk mellom Dovre og Rondane. Snøheimvegen er en akse villreinen i Snøhetta må krysse for å komme fra de mest brukte sommerbeitene i vest til de viktige vinterbeitene i øst, og skulle Snøheimvegen utvikle seg til en lignende barriere for villreinen vil dette få betydelige konsekvenser for villreinen med dens økologiske og kulturelle funksjoner (Jordhøy et al., 2012).

Figur 2 Dovrefjell har blitt, blir og vil bli brukt og verdsatt på ulike måter av ulike aktører. (Kilde: Flemsæter et al. 2013)

I datamaterialet fra Dovrefjell finner vi mange argumenter for å beholde Snøheimvegen, og mer eller mindre åpen for trafikk. En del av disse argumentene kan sees i lys av «her-og-nå-landskapet», slik

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flelsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

landskapet framstår i øyeblikket. Dermed blir det at vegen faktisk eksisterer, og ligger der den gjør i dag, brukt som et argument i seg selv for å beholde den og bruke den.

For oss så er det en forutsetning. Det har det alltid vært, å beholde veien. For veien ligger der.

Veien er jo brøytta [rundt påsketider, av og for Forsvaret], den er klar og fin og strøken, og så får de ikke kjøre der. Og det er jo før kalving, så det er ikke noe sånn logisk forklaring der heller, egentlig.

Nei dette er for dumt, la oss få bruke veien som ligger der. (innlegg internettforum)

I disse tre sitatene fra ulike personer som er forkjempere for en videre bruk av Snøheimvegen ser vi at man bruker det faktum at «vegen ligger der» i seg selv som et argument for hvordan landskapet skal brukes. Man må jo selvsagt forholde seg til at vegen faktisk ligger der, men med en slik fysisk forutsetning skapes det forventninger om hvilke andre aktiviteter og landskapselementer som passer inn, og hører sammen med det som allerede «ligger der». Når det gjelder Snøheimvegen er jo ferdsel selve poenget med en veg, og når det eksisterer en veg i terrenget er det naturlig å tenke at ferdsel i området også hører hjemme, med de konsekvensene det har for hvilke aktiviteter eller oppgaver (jf. Ingold, 1993) som kan utføres og effektene dette har for eksempel i form av støy (jf. Matless, 2005) eller annen forstyrrelse av reinen. De materielle elementene i landskapet skaper altså forventninger om hvordan et område skal eller kan brukes og om hvilken eventuell utvikling et område skal få videre. De fleste informantene fra Dovrefjell er klar over historien til vegen og drar dette også inn i argumentasjonen. Snøheimvegen har gradvis utviklet seg fra å være en primitiv ferdselsåre, til å ha en standard tilpasset tung militær transport. Men det at vegen «ligger der», og at dermed ferdsel på vegen er forventet og sett på som naturlig, blir jevnt aktivert som et selvstendig argument, frikoblet fra den historiske utviklingen og hvilken hensikt og bruk vegen har hatt til ulike tider.

Ser vi historisk på utmarksområdene vi behandler i denne artikkelen ser vi hvordan verdiene i landskapet på et gitt tidspunkt har blitt vurdert, så har beslutninger blitt tatt i forhold til dette og påvirket landskapet. Så, etter en periode revurderes, eller revalueres, landskapet på nytt i lys av andre samfunnsendringer og nye beslutninger tas. I enhver re- eller devaluering av området inngår selvsagt de fysiske sporene i landskapet som er resultat av tidligere vurderinger og beslutninger. Vurderinger og beslutninger gjort i en historisk og samfunnsmessig kontekst legger altså sterke føringer for andre vurderinger som gjøres i en helt annen tidsepoke. Slik ser vi at dynamikken har vært til alle tider, og slik vil det også ganske sikkert være i framtiden. Det er plasskrevende å gi

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flelsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

historiske framstillinger av dynamikken i utviklingen av ulike landskap. Selv om dette dynamiske landskapet er like framtrepende i de sørsamiske områdene, velger jeg her å fokusere på Dovrefjell siden Hjerkinnskytefelt og Snøheimvegen eksemplifiserer en slik dynamikk veldig konkret. Som en av informantene uttrykte det:

Etter krigen så har jo forsvarstanken en helt annen verdi enn den på en måte har i dag.

Hjerkinnskytefelt førte med seg mange ulike materielle spor i landskapet, som også har satt spor i oppfattelsen folk har av landskapet. Mange tilhengere av en videre eksistens og bruk av Snøheimvegen viste i intervjuene til ferdselsåren som har gått fra Hjerkinnskytefelt inn mot Snøhettaområdet i lange tider. Snøheimvegen slik den ligger i dag ble opparbeidet for å transportere folk og varer inn til turisthytta ved foten av Snøhetta, men stier inn til Snøhettaområdet er nedtegnet på kart allerede første halvdel av 1800-tallet. Med anleggelsen av Hjerkinnskytefelt ble Snøheimvegen opprustet og opparbeidet til grusvei egnet for bruk av tunge kjøretøy, slik vi kjenner den i dag. Mens skytefeltet var i drift, var Snøheimvegen stort sett åpen for allmennheten inn til nasjonalparkgrensa så lenge det ikke foregikk øvelser. Det etablerte seg etter hvert en utstrakt bruk av veien blant flere grupper, som friluftsfolk, jegere, bønder med beiterettigheter og turister som ville oppleve fjellet fra bilvinduet. Men det var altså ikke disse gruppene man i utgangspunktet opparbeidet bilvegen for, men fordi Norge skulle oppgradere forsvarsevnen kraftig på bakgrunn av opplevelsene med 2. verdenskrig. Forsvarstanken stod svært sterkt i etterkrigstida, men i løpet av de tiårene som har gått siden 50-tallet har mye skjedd når det gjelder hvordan naturen har blitt verdsatt. Det økte naturvern fokuset fra 70-tallet og utover, kombinert med endringer i Forsvarets behov, førte til at Hjerkinnskytefelt ble vedtatt nedlagt i 1999, og erstattet med det nye Regionfelt Østlandet i Åmot kommune.

Etter nedleggelsen av skytefeltet så flere aktører et potensial for økt bruk knyttet til veinettet, både til næring, beitebruk og friluftsliv. Dette skulle vise seg konfliktfylt. Mens vernemyndigheter fastholdt at alle vegene skulle fjernes, argumenterte andre for at veiene i området, særlig Snøheimvegen, burde vurderes på nytt for en eventuell fremtidig bruk. Dovre kommune utarbeidet allerede i 2003 en kommunedelplan for Hjerkinnskytefelt der de tok til orde for å beholde Snøheimvegen. Dette gikk også frem i intervjuene i forskningsprosjektet, hvor kommunen argumenterer med at naturrestaureringen bør vurderes på nytt i lys av hvordan lokalbefolkningen sitt syn på problemkomplekset har endret seg de siste 10-15 årene. Dette harmonerer med en av informantene tilknyttet det store naturrestaureringsprosjektet som ser tydelige endringer i naturvernengasjementet i den samme perioden. I følge denne informanten har den generelle holdningen til verdien av naturrestaurering og inngrepsfri natur endret seg, og

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flelsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

naturrestaureringsprosjektet støttes nå i mindre grad. Flere uttrykker også skepsis mot at de historiske og kulturelle sporene etter skytefeltet «slettes» fra landskapet gjennom renatureringen, og at dermed landskapet blir formet slik at enkelte deler av historien skal bli mindre synlig enn andre.

Det er naturlig at motstanden mot naturrestaureringsprosjektet på Dovre kommer etter hvert som en ser tydeligere konsekvensene av nedleggelse av veger – eksempelvis for beiterettighetshavere og brukere av Snøheim. Det har lenge vært et generelt bredt lokalt engasjement for å bevare Snøheimvegen, men ut fra datamaterialet tyder det på at det ikke var så unisont i tiden rundt vedtaket om naturrestaurering som det er i dag. Motstanden har blitt mer uttrykt og tydelig. Dette synet kommer frem blant en rekke av informantene.

Vi ser altså at landskapet er noe, men også at landskapet gjør noe (Morin, 2003). Landskapet gjør noe med hva vi mener er passende og upassende, hva vi synes hører hjemme (Cresswell, 1996), og som en konsekvens, hvordan vi faktisk handler (Simmons, 2003) og hvilke aktiviteter og «oppgaver» som gjøres i landskapet (Ingold, 1993, Matless, 2005). Vi ser også en tydelig dynamikk mellom moral og landskap i utmarka, der synet på rett og galt endrer seg i et gjensidig påvirkningsforhold med de materielle endringene i landskapet. En slik co-konstitusjon er det også Setten og Brown (2009) viser til når de peker på hvordan landskap både er en representasjon og en refleksjon av moralske vurderinger skapt gjennom folks praksiser over tid.

Vi kjenner igjen dette fra andre debatter rundt arealbruk der det skjer en bit-for-bit-utbygging og at et tiltak eller inngrep gir forventninger og argumenter for det neste. Ikke minst har vi sett dette i debattene rundt arealbruk i de sør-samiske reinbeiteområdene, der mange grunneiere har utviklet hyttetomter og fått gode tilleggssinntekter fra dette, og andre forventer at de kan gjøre det samme på sine eiendommer.

4.2 «Kreativ» bruk av rettigheter

En annet eksempel på hvordan det blir gjort moralske vurderinger relatert til landskapet er når det blir spørsmål om den samiske befolkningen skal utvikle reiselivsprodukter basert på reindrift og andre samiske tradisjoner. I likhet med det øvrige landbruket er det også innenfor reindriften behov for å utvikle nye både hoved- og tilleggsnæringer. Men å vri reindriften som tradisjonelt har handlet om primærproduksjon til å også bli en leverandør av reiselivsprodukter oppfattes av mange, både innenfor og utenfor reindriften, som å bryte fundamentalt med det som samisk reindrift både er og skal være, her formulert av en representant for Fylkesmannen i Nord-Trøndelag:

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flelsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

Jeg tror vi er i en sånn fase akkurat nå. (...) At det er stort behov for å utvikle tilleggsnæringer til reindriften (...) så er det viktig å skape arbeidsplasser innenfor reindrift sånn at en kan ta vare på flere av ungdommene enn dem som skal overta reinflokken. (...) De arbeider kontinuerlig med å skape den forankringen hos sine egne. For jeg tror nok kanskje til og med noen er litt imot at det her skal skje da. (...) Ja, det er litt sånn prostitusjon for dem, tror jeg det er. Men samtidig så ser dem at det er behov for å, for å ha tilleggsnæring. Tilleggsinntekter. Og det her [turisme] er jo en fin måte å, å skape, det er hvert fall en mulighet for å skape det.

Reiselivsprodukter er altså noe mange oppfatter ikke å «høre hjemme» i det sørsamiske reindriftslandskapet. De som likevel prøver å utvikle slike produkter ser ut til å oppleve en del kulturell motstand mot dette, både i egne og andres oppfatninger av samisk reindrift, noe som også kom frem i intervjuer med reineiere som i dag driver med turisme som tilleggsnæring. Noe av dette bunner kanskje i at det både fra landbruksmyndighetene, som jo har ansvar for både tradisjonelt jordbruk og reindrift, og fra reindriftnæringa selv har vært lagt opp til at den samiske reindriften i større grad enn jordbruket har hatt en produktivistisk tilnærming, der tjenesteproduksjon har virket å være fremmed.

Interessant i denne sammenhengen er det også å registrere hvordan grunneiere blir oppfordret fra myndigheter og lokalsamfunn til å ta i bruk sine grunneierrettigheter på nye og kreative måter for å skaffe inntekter, mens man synes å være mye mer opptatt av å begrense kreativ bruk av bruksrettighetene. En representant fra et av områdestyrene i reindriftsforvaltninga reflekterte over rettighetene man har eksempelvis til fiske og snøskuterkjøring i forbindelse med reindrift:

Alle aksepterer det at under utøvelse av reindrift så skal du kunne ta den fisken og ta den der. Men den dagen det kommer en same til fjells og sier at her har jeg rettigheter, så jeg skal få lov å fiske og ta med meg hjem til bygda, det er da konflikten oppstår. Og der, der må det tas en sånn grenseoppgang som er mye mer klar og som alle kan akseptere.

Likeledes fortsetter informanten å omtale snøskuterkjøring, og at en må passe godt på hvilket formål kjøringen er til, og at reindriftnæringa har et ansvar for å passe på at ikke bruksrettene blir utvidet i forhold til det opprinnelige formålet:

Ja, jeg har jo sett at det har vært noen sånne småkonflikter og i Børgefjell i det siste da, når det gjelder [skuter]kjøring for eksempel. Men der må jo næringen selv begynne å ta seg på tak altså.

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flelsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

I ulike politiske dokumenter og debatter, inkludert stortingsmeldinger, er det eksplisitt oppfordret til at bønder og andre grunneiere tar i bruk, «utvikler» og utnytter eiendommene på nye måter og gjennom både materielle og immaterielle ressurser som tidligere ikke har vært sett på som kilder til inntekt eller som et formål med eiendomsretten tidligere. Vi finner lite i det empiriske materialet som drar i tvil grunneiernes «rett» til å gjøre nettopp dette, bortsett fra de bruksberettigede som kommer i direkte konflikt med tiltakene. Dette skal sies at også mange grunneiere nok har møtt motstand i planverk og reguleringer som har gjort at det ikke har vært samsvar med de ønsker og behov som har vært fremsatt og de faktisk har fått tillatelse til. Men dette er uansett i en kontekst der de i utgangspunktet har vært oppfordret til å tenke nye tanker. I vårt datamateriale oppfattes gjerne grunneiernes rettigheter og behov som «naturlig» og i tråd med rådende moralske oppfatninger om hva som er «passende» praksis i utmarka.

Når det gjelder bruksrettighetene til den samiske reindriften ser vi et ganske annet bilde. Her er det en aktiv og eksplisitt debatt rundt hvor langt man kan «dra» bruksrettighetene ut over det som er direkte knyttet til reindriften, for eksempel når det gjelder fiskerettighetene og snøskuterkjøring. Potensielt kunne man jo tenke seg at aktører innen reindriften kunne blitt oppfordret til og vært «kreative» og «nytenkende» i forhold til fiskerettighetene, og for eksempel tilrettelagt for at de fikk solgt fisk på det lokale markedet. Dette kunne i tillegg til inntekta det medførte også skape allianser til forbrukere og lokalsamfunnet. På denne måten kunne reindriften og den sørsamiske befolkningen fått styrket sin stemme i for eksempel arealplanprosesser og rettighetsoppfatninger, på samme måte som grunneiere får det gjennom å selge ut hyttetomter til fritidsbeboere og derigjennom bringe inn nye aktører og alliansepartnere i disse prosessene. Dette er et eksempel på dynamikken mellom moralske vurderinger og landskapet, og hvordan både moral og landskap endres og utvikles over tid, og hvordan øvrige samfunnsendringer er med på å styre denne dynamikken (jf. Flemsæter et al., 2013). Setten (2004) har vist hvordan moralske oppfatninger varierer mellom grupper av aktører, og at det gjennom dette skapes en form for moralsk orden i landskapet. I dette empiriske eksemplet kan vi også snakke om en moralsk orden, men da mellom ulike typer rettigheter som juridisk sett er likestilte (Bull, 2001). Et viktig spørsmål å stille da, som Setten og Brown (2009) også påpeker, gjelder hvem sine ideer om hva som er akseptabelt og ikke som skal være dominerende i landskapsdiskursen og dermed skal rettferdiggjøre en bestemt type atferd. Avgjørende er da muligheten, og kanskje også retten, til å bringe nye aktører og potensielle alliansepartnere inn på banen.

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flemaeter_UTMARK_1%262%26S.html

Når landbruket selger utmarka si til andre, til bybefolkningen så, (...) kjøres [grunneierne] jo kanskje frem da som den som har konflikten. Men det begynner å bli, det er like mye av den andre befolkningen som... Den er ganske på tuppa den altså...

Dette sitatet fra en representant for landbruksforvaltninga viser for det første, og som vi var inne på i forrige avsnitt, at noen rettighetshavere i større grad enn andre har mulighet til å bringe nye aktører inn på banen i kampen om utmarka og for det andre at slike nye aktører gjerne kan ha med seg andre sett av verdier og vurderinger som påvirker hvordan utmarksressurser endres og utnyttes videre. Det ser ut til at grunneiere i større grad enn bruksrettighetshavere har mulighet til å bringe inn nye aktører gjennom nye måter å utvikle utmarksressursene på. Dette kan være gjennom salg av hytter og hyttetomter der de nye eierne ofte er folk som ikke bor i området og som ikke har kjennskap verken til hvordan utmarksressursene brukes i dag eller hvordan de tradisjonelt har blitt brukt og fordelt gjennom et sinnrikt rettighetssystem. Reindriftsforvaltninga peker på dette som et potensielt problem for rein- eller saueeiere med beiterettigheter:

De ser naboen selger unna eiendommer og så kommer, så kommer disse hytteeierne, de blir jo grunneiere med det samme de kommer, så får jo da særlig de sauene som da går på utmarka inn på trappa og det vil de jo ikke ha. Så setter de opp gjerder, eller krever å få sette opp gjerder. Og de har ikke solgt beiteretten sin vet du.

Lignende mekanismer finnes også der store kommersielle selskap har kjøpt rettigheter til å produsere energi eller til å drive gruvevirksomhet.

Vi ser også en økende tendens til at hyttebeboere, som gjerne i utgangspunktet er ressurssterke, engasjerer seg i lokale planprosesser der de kjemper for sine interesser gjennom å organisere seg og gi høringsuttalelser. Nye stemmer, med sin bakgrunn, økonomi, kunnskap og verdisyn, blir brakt inn som aktører i debatter rundt den lokale arealbruken av de som er i posisjon til å selge, leie ut eller på annen måte gi tilgang til nye brukergrupper. Dette fører ikke bare nye aktører inn i prosessene, men det bidrar også til å bygge nye og sterkere allianser som også gir økt makt til de som besitter denne posisjonen til å bringe inn nye aktører. Det er nok også slik at det ofte kan være spenninger mellom grunneiere og hytteeiere, men det er etter at de nye aktørene (hytteeierne) er brakt på banen og man gjerne har hatt felles nytte av hverandre gjennom transaksjonen. En representant for Fylkesmannen i Sør-Trøndelag peker på noen effekter av disse nye relasjonene:

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flemaeter_UTMARK_1%262%26S.html

Der blir konflikt mellom den helgebeboende og de fastboende. Men så tror jeg at han helgebeboeren også får et eierskap til hytta og sin eiendom (...) at de på en måte også drar med seg lokalbefolkningen.

I følge flere bruksrettighetshavere uten grunnrett påvirker dette balansen mellom de to eksisterende gruppene av aktører i disse områdene, i tillegg til at det også oppstår nye typer konflikter som når hytteiere får beitedyr inn på trammen:

For jeg tror de fleste hytteeierne synes det er veldig okay at det er sau i området, for å si det på den måten. Eller for den saks skyld rein. Jeg tror kanskje det. Men hvis du får de på trappa på hytta det er jo da jeg registrerer i hvert fall at det blir mye styr (Representant for Fylkesmannen i Sør-Trøndelag).

Vi ser altså igjen at bruken, og ikke minst vurderingene, av landskapet henger tett sammen med og påvirker hvordan relasjoner mellom ulike aktører utvikles og vedlikeholdes i et dynamisk forhold mellom moral og landskap. Utmarksbruken påvirker hvordan både formelle og uformelle nettverk utformes, og derigjennom påvirker maktforholdene i utmarka, som igjen gir seg materielle utslag.

Men her ser vi også et eksempel på hvordan utmarkslandskapet er organisert, og hvordan det ligger bestemte moralske føringer bak denne organiseringen. Olwig (1996) har vist hvordan samspillet mellom det materielle landskapet, lokalsamfunnet, lovverket, moral og sedvane har påvirket mennesker både historisk og i nåtida. Hvordan rettigheter er og har vært fordelt og organisert er et eksempel på dette. Norge har hatt en sterk tradisjon for ulike bruksretter, basert på sedvane utviklet over lang tid (Sevatdal, 2006). Landskapet har altså vært organisert gjennom et intrikat moralsk og sedvanebasert system som etter hvert har blitt mer og mer formalisert og organisert gjennom ulike lover og reguleringer. Det er gjennom slike samfunnsmessige endringer når det gjelder hensikter mennesker ser i landskapet at eiendoms- og bruksrettighetsstrukturene blir satt i spill (Macpherson, 1978, Freyfogle, 2003). Dermed blir måter å organisere landskapet, som for eksempel forholdet mellom bruks- og grunneierrettigheter, produsert og reproduisert i takt med rådende moralske oppfatninger blant aktører i posisjon til å påvirke avgjørende prosesser. For å oppnå en sosial og kulturell rettferdig utnyttelse og fordeling av naturressurser er det derfor avgjørende å legge opp til prosessuell rettferdighet (Paavola, 2007), altså prosesser som ivaretar en bred medbestemmelse og deltakelse.

4.3 «Rett» friluftsliv

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flemaeter_UTMARK_1%262%26S.html

Det er lett å tenke seg at spenningen i eksemplene ovenfor skyldes ulik status mellom bruks- og grunneierretter, selv om de juridisk sett er likestilte (Bull, 2001). Mye kan kanskje forklares med dette, men dersom vi sammenligner eksemplene fra de sør-samiske områdene med det vi ser på Dovrefjell, så er bildet kanskje ikke like klart. På Dovrefjell finner vi eksempler på hvordan ulike brukergrupper innenfor friluftslivet med i utgangspunktet samme rettigheter til å bruke området blir vurdert ulikt. Et eksempel på dette er vurderingene som er gjort rundt det å drive organisert ferdsel. Selv om formålet med nasjonalparken i Dovrefjell-Sunndalsfjella er å ta vare på urørt natur, høyfjellsøkosystemet, villreins leveområder, naturtyper, landskapsformer, geologiske forekomster og kulturminner, skal allmennheten likevel ha tilgang til «tradisjonelt og enkelt friluftsliv». I forvaltningsplanen for Dovrefjell - Sunndalsfjella nasjonalpark skiller det i denne sammenhengen mellom organisert og uorganisert ferdsel og aktivitet. I vernebestemmelsene heter det:

Bestemmelsene i denne forskrift er ikke til hinder for tradisjonell turvirksomhet til fots i regi av turistforeninger, skoler, barnehager og ideelle lag og foreninger. Annen organisert ferdsel og ferdselsformer som kan skade naturmiljøet må ha særskilt tillatelse av forvaltningsmyndigheten, jf. Forvaltningsplan.

Dette begrunnes med at aktivitet fra større grupper, eller hyppig aktivitet fra mindre grupper, kan komme i konflikt med villreinen. Likevel er organisert ferdsel i regi av blant annet «turistforeninger», som i praksis vil si Den norske turistforening (DNT), unntatt denne bestemmelsen. Dette begrunnes med at

tradisjonell turvirksomhet [skal tillates når] dette innebærer ferdsel til fots eller på ski for grupper hvor tur, ekskursjon med natur eller kulturfaglig formål knyttet til området er hovedformålet.

Denne bestemmelsen fikk en del oppmerksomhet i 2008 da en lokal fjellfører fikk avslag på en søknad om å ta med grupper inn i et bestemt fjellområde på vinterstid. Vedkommende fikk avslag begrunnet i vern av villrein, og det ble en del debatt rundt dette. I et intervju vi hadde med fjellføreren uttalte han at:

Ja, jeg synes det at det er forståelig i forhold til at man skal ha minst mulig ferdsel i vinterbeitet til villreinen. (...) [Men] det er urimelig i den forstand at andre organiserte grupper kan gjøre det samme, uten samme kompetanse [som profesjonell fjellfører].

Med «andre organiserte grupper» viser her fjellføreren til DNT som er unntatt de samme bestemmelsene. Det er ulike oppfatninger om den faktiske grunnen til at det skiller mellom

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flemaeter_UTMARK_1%262%26S.html

organisert og uorganisert ferdsel. Offisielt begrunnes skillet med at risikoen for å påvirke naturforhold i negativ forstand er større ved organisert ferdsel enn ved uorganisert, men en annen av informantene som selv driver organisert ferdsel i området drar i tvil akkurat dette, og viser til kompetansen som slike profesjonelle fjellførere besitter:

En må alliere seg med de som har best kunnskap om fjellet, for det er det ikke sikkert at lederne på turistforeningens turer har.

Organisert ferdsel, guiding og annen kommersiell aktivitet er ikke det vi tenker på med den tradisjonelle norske friluftslivskulturen. Derimot står det ikke-kommersielle friluftslivet der en går på tur på egenhånd, gjerne høyt og langt til fjells, sterkt. Unntaket fra dette er DNT og lokale ski- og markaforeninger, organisasjoner som lenge har spilt viktige roller i utvikling av den norske friluftslivstradisjonen. De senere årene har den tradisjonelle friluftslivskulturen blitt utfordret av kommersielle tilbud, der ulike aktører tilpasser seg nye markeder ved å etablere kommersielle produkter – eksempelvis ulike guidetjenester. Dette ser ut til å oppfattes til å stå i motsetning til «tradisjonell turvirksomhet», som er fremhevet i verneplanen som noen en vil tilrettelegge for.

Videre ser vi i verneplanen for Dovrefjell og Sunndalsfjella at aktiviteter som forbindes med den norske friluftslivstradisjonen blir omtalt i positive ordelag, mens aktiviteter som tradisjonelt ikke forbindes med den norske friluftslivstradisjonen i større grad er problematisert og underlagt restriksjoner. Dette gjelder som vist organisert og kommersiell aktivitet, men også aktiviteter som terrengsykling, elvepadling, klatring og kiting. Eksempelvis er terrengsykling ikke tillatt på stier i nasjonalparken, mens kiting skal reguleres dersom «det viser seg at aktiviteten fører til konflikt med verneformålet». Uansett gjelder bestemmelsen om at all ferdsel skal skje varsomt og ta hensyn til flora og fauna. Der man ikke nødvendigvis har detaljert kunnskap å bygge på behandles aktiviteter som faller utenfor «tradisjonell turvirksomhet» ut fra et føre-var prinsipp, mens de som faller innenfor ikke gjør det. Flere representanter for aktiviteter som blir definert utenfor begrepet «tradisjonell turvirksomhet» har gjennom forskningsprosjektet uttrykt misnøye med det de hevder er forskjellsbehandling, der kravene til kunnskap om ferdsel og forstyrrelser er ulike basert på om en aktivitet eller organisasjon kan defineres som tradisjonell eller ikke. Dermed kan det bli mer en moralsk kamp om begreper, der hvilke aktiviteter som er «innenfor» og «utenfor» begrepene blir mer avgjørende enn hvordan de ulike aktivitetene faktisk påvirker naturen.

Her ser vi hvordan moralen i landskapet, som blant andre Mitchell (2003) og Panelli (2010) har påpekt, er med på å definere og reproducere sosiale relasjoner og kulturelle forståelser. Vi ser altså

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flemaeter_UTMARK_1%262%26S.html

at moral kan skape et sosialt landskap der alle ikke har de samme mulighetene eller rettighetene til å bruke eller utnytte et landskap. Dette er også et eksempel på viktigheten av prosessuell rettferdighet i naturforvaltningen (jf. Paavola, 2007), uten at vi i det empiriske materiale kan si noe om graden av medbestemmelse i verneplanprosessen på Dovrefjell. Det vi derimot kan si er at med de eksisterende vernebestemmelse har, i Mitchell (2000, 2003) sine termer, ikke alle samme mulighet til å være «medforfattere» når Dovrefjells normer og regler videre skal defineres og redefineres gjennom bruk. En slik kamp om begreper som «friluftsliv», «tradisjon» «organisert ferdsel» og «konflikt» er en kulturell kamp om hvilke meninger og forståelser som skal tillegges begrepene, så vel som den faktiske ferdselen i fjellet (Cresswell & Merriman, 2011).

5 Utmarkas moralske landskap

Ovenfor har vi sett eksempler på ulike moralske vurderinger av passende og upassende praksiser og materialiteter i landskapet, og at dette kan ha konsekvenser for ulike aktører når det gjelder i hvilken grad man er i posisjon til å bruke og utnytte landskapet. Moral og landskap er i gjensidig påvirkning (Setten & Brown, 2009), og dette gir seg praktiske utslag i den norske utmarka når det gjelder konkrete vurderinger i øyeblikksituasjoner (jf. Cresswell, 1996, Matless, 2005), hvordan det gjør seg utslag over tid (jf. Setten, 2004, Flemsæter et al., 2013), hvordan landskap og interessegrupper blir organisert (jf. Olwig, 1996, Sevatdal, 2006) og hvordan det kan opprettholde og forsterke etablerte sosiale mønstre (jf. Paavola, 2007, Panelli, 2010, Mitchell, 2003). Dette reguleres av formelle så vel som uformelle mekanismer. Det er viktig å være klar over hvilken kraft både materielle elementer og praksiser, og opplevelsene av disse, har for hva vi tenker er passende og upassende bruk av et landskap. Når landskap endres, fra for eksempel noe som oppfattes som et naturlandskap til et landskap preget av menneskeskapt infrastruktur, skjer det noe med hva vi forventer og mener skal utspille seg i nettopp dette landskapet. Det er altså en tydelig dynamikk mellom landskap, menneskers verdivurderinger og samfunnet for øvrig.

Hvordan man bruker utmarka, og planlegger for bruk i framtida, er delvis avhengig av hvilken kunnskap man da sitter på, for eksempel om hvordan vill og tam rein blir påvirket av ulike typer menneskelig aktivitet. Men ser vi på det historiske forholdet mellom landskapet og folks bruk og holdninger til det, er det grunn til å anta at en like viktig faktor for fremtidige planlegging og bruk er moralske oppfatninger blant ulike aktører om hva som er akseptabel bruk eller ferdsel i ulike utmarksområder. Disse oppfatningene utvikles i en gjensidig relasjon og påvirkning med det hvordan landskapet fysisk fremstår og hvordan det er fremstilt og representert i lovverk, politiske dokumenter

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flemsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

så vel som turistbrosjyrer. Dette vil over tid påvirke folks oppfatninger om rett og galt, naturlig og unaturlig, noe som sannsynligvis vil reflekteres i kommunenes planavdelinger, blant friluftslivsutøvere, i interesseorganisasjoner og i verneområdeforvaltningen. Når man da skal forvalte utmarka, og legge til rette for bruk gjennom lovverk, reguleringer eller støtteordninger, er det viktig å være oppmerksom på at graden av overensstemmelse mellom hvordan utmarka er formelt beskrevet og representert, altså det som ligger til grunn for de politiske virkemidlene, og hvordan de samme utmarksområdene er opplevd av brukerne vil være avgjørende for i hvilken grad man kan forvente at tiltakene virker etter formålet (Flemsæter, 2009, Halfacree, 2007).

Når man skal si noe om framtida er det viktig å forstå fortida, og det vi temmelig sikkert kan si er at beslutninger som gjøres i dag vil ha stor betydning for hvordan landskapet utvikler seg; for det første i form av konkrete effekter av beslutninger som for eksempel å fjerne eller åpne ferdselsårer, bygge reingjerder, utvikle hyttefelt eller bygge vindmøller; for det andre, og vel så viktig, i form av hva folk vil oppfatte som naturlig/unaturlig, riktig/galt, passende/upassende og som dermed danner grunnlaget for nye beslutninger i fremtiden – formelle eller uformelle.

Organiseringen av landskap har stor kraft. Dermed er måten man organiserer og utformer institusjoner på viktig for utformingen av aktørenes handlingsrom. Det ligger et tydelig maktelement i enhver organisering, og det bør derfor være kontinuerlige diskusjoner om hvilke aktører som skal være med å gjøre verdivalgene. Likeledes ser vi at enkelte sosiale grupper kan høre hjemme og føle seg velkomne i noen landskap, mens i andre landskap kan de samme gruppene føle seg uvelkomne og dermed bli ekskludert fra, eventuelt også indirekte gjennom at aktivitetene de driver ekskluderes. Landskap er altså med å forme maktgeometrien i et område både formelt, gjennom lov- og planverk, organisasjoner og kartframstillinger, og uformelt gjennom for eksempel bruk av symboler, gjennom tradisjon og praksiser, og overføring av verdier fra en generasjon til en annen.

Økt eller endret bruk av utmarksområder vil etter all sannsynlighet ha stor påvirkning på hva folk mener er riktig og gal bruk av de samme områdene i fremtiden. Når eventuelle endringer i utmarksbruk skal vurderes i framtida, vil det være det som da betraktes som naturlig og passende på det tidspunktet som vil være utslagsgivende. Disse fremtidens betraktninger vil være sterkt påvirket av avgjørelser vi tar i dag i form av de nye praksisene som nødvendigvis vil etableres. Dette påvirker igjen aktørenes oppfatninger om rett og galt, og dermed «sannheten» om utmarka.

Takksigelser:

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flemsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

Artikkelen springer ut fra de to forskningsprosjektene *Reindeer herding and commodification of the outfields and commons in Southern Sami areas – challenging established rights and practices*, Forskningsrådsprosjekt 199365/I10, og *Villrein, fersel og inngrep i Dovre-Rondane-regionen*, finansiert og styrt av en rekke aktører med ulike interesser og oppgaver i regionen. Jeg vil takke Katrina Rønningen for godt samarbeid i begge prosjektene, Olav Strand og Vegard Gundersen for de gode samarbeidet i Dovreprosjektet, samt alle finansører og informanter som har velvillig stilt opp og delt sin kunnskap og forståelse rundt interessante problemfelt.

Referanser

- BULL, K. S. 2001. The Right to Herd Reindeer in the Light of the Report of the Sami Law Committee. *International Journal on Minority and Group Rights*, 8, 223-234.
- CRESSWELL, T. 1996. *In place/out of place: geography, ideology, and transgression*, Minneapolis, Mn., University of Minnesota Press.
- CRESSWELL, T. & MERRIMAN, P. 2011. Introduction: Geographies of Mobilities: Practices, Spaces, Subjects. In: CRESSWELL, T. & MERRIMAN, P. (eds.) *Geographies of Mobilities: Practices, Spaces, Subjects*. Farnham: Ashgate.
- DAUGSTAD, K., SVARSTAD, H. & VISTAD, O. I. 2006. A case of conflicts in conservation: Two trenches or a three-dimensional complexity? *Landscape Research*, 31, 1-19.
- FLEMSÆTER, F. 2009. *Geography, Law and the Emotions of Property. Property Enactment on Norwegian Smallholdings*. PhD, Norwegian University of Technology and Science.
- FLEMSÆTER, F., BROWN, K. M. & HOLM, F. E. 2011. Friluftslivets moralske landskap - trender og tradisjoner. In: STRÆTHE, E. P. & HAUGEN, M. (eds.) *Rurale brytninger*. Trondheim: Tapir.
- FLEMSÆTER, F., RØNNINGEN, K. & HOLM, F. E. 2013. Dovrefjells moralske landskap. *Rapport 4/2013*. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- FLØ, B. E. 2013. Me og dei andre: Om lindukar, Framstegspartiet og bygda som sosial konstruksjon. *Sosiologisk tidsskrift*, 21.
- FREYFOGLE, E. T. 2003. *The land we share: private property and the common good*, Washington, D.C., Island Press.
- FRISVOLL, S. 2012. Power in the production of spaces transformed by rural tourism. *Journal of Rural Studies*, 28, 447-457.
- HALFACREE, K. 2007. Trial by space for a 'radical rural': Introducing alternative localities, representations and lives. *Journal of Rural Studies*, 23, 125-141.
- INGOLD, T. 1993. The Temporality of the Landscape. *World Archaeology*, 25, 24-174.
- JORDHØY, P., STRAND, O., SØRENSEN, R., ANDERSEN, R. & PANZACCHI, M. 2012. Villreinen i Snøhetta- og Knutshømrådet. Status og leveområde. *NINA rapport 800*. Trondheim: Norsk institutt for naturforvaltning.
- MACPHERSON, C. B. 1978. The meaning of property. In: MACPHERSON, C. B. (ed.) *Property. Mainstream and Critical Positions*. Toronto: University of Toronto Press.
- MARINI, M. B. & MOONEY, P. H. 2006. Rural economies. In: CLOKE, P., MARSDEN, T. & MOONEY, P. H. (eds.) *Handbook of Rural Studies*. London: Sage.
- MATLESS, D. 1998. *Landscape and Englishness*, London, Reaktion books.
- MATLESS, D. 2005. Sonic geography in a nature region. *Social & Cultural Geography*, 6, 745-766.
- MITCHELL, D. 2000. *Cultural geography. A critical introduction*, Oxford, Blackwell publishing.
- MITCHELL, D. 2003. Cultural landscapes: just landscapes or landscapes of justice? *Progress in Human Geography*, 27, 787-796.

Forfatters aksepterte manus av Flemsæter, F. (2014) Moralske landskap i utmarka. *UTMARK – tidsskrift for utmarksforskning*. Nr. 1 & 2 & 3. Lenke til publisert versjon: http://utmark.nina.no/Portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2014-1%262%26S/spes/Flelsaeter_UTMARK_1%262%26S.html

- MORIN, K. M. 2003. Landscape and environment: Representing and interpreting the world. *In: HOLLOWAY, S. L., RICE, S. P. & VALENTINE, G. (eds.) Key Concepts in Geography*. London: Sage.
- OLWIG, K. R. 1996. Recovering the Substantive Nature of Landscape. *Annals of the Association of American Geographers*, 86, 630-653.
- PAAVOLA, J. 2007. Institutions and environmental governance: A reconceptualization. *Ecological Economics*, 63, 93-103.
- PANELLI, R. 2010. More-than-human social geographies: posthuman and other possibilities. *Progress in Human Geography*, 34, 79-87.
- PERKINS, H. C. 2006. Commodification: re-resourcing rural areas. *In: CLOKE, P., MARSDEN, T. & MOONEY, P. H. (eds.) Handbook of Rural Studies*. London: Sage.
- SETTEN, G. 2004. The habitus, the rule and the moral landscape. *Cultural Geographies*, 11, 389-415.
- SETTEN, G. & BROWN, K. M. 2009. Moral Landscapes. *In: KITCHIN, R. & THRIFT, N. (eds.) International Encyclopedia of Human Geography*. Oxford: Elsevier.
- SEVATDAL, H. 2006. Institutions and innovations: Property and land use in Norwegian outfields. *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 60, 77 - 88.
- SIMMONS, I. G. 2003. Landscape and Environment: Natural resources and social development. *In: HOLLOWAY, S. L., RICE, S. P. & VALENTINE, G. (eds.) Key Concepts in Geography*. London: SAGE Publications.
- STRAND, O., FLEMSÆTER, F., GUNDERSEN, V. & RØNNINGEN, K. 2013. Horisont Snøhetta. *NINA rapport*. Trondheim: Norsk institutt for naturforskning.